

Universitetet
i Stavanger

Triteisme vs. Treenighet:

En Komparativ Analyse av Treenighetsoppfattelsen i Mormonismen og den Konsilinspirerte
Kristendommen

REL370 Bacheloroppgave i Religion

Kandidatnummer: 4274

Veileder: Jon Skarpeid

Institutt for Kultur- og Språkvitenskap, Fakultet for Utdanningsvitenskap og Humaniora

04.06.2021

Forord

Det har vært en større utfordring å skrive denne bacheloroppgaven enn forventet, men prosessen har vært lærerik. Jeg ønsker å takke følgende personer som har vært behjelpelige i skriveprosessen.

André Jonassen for hjelp til å hente frem en kilde fra biblioteket til MF Vitenskapelige Høyskole, og gjøre den tilgjengelig for meg.

Simona Jonassen for språklige innspill.

Dr. Jon Skarpeid, for god oppgaveveiledning, konstruktive tilbakemeldinger, og for å holde en høy standard under skriveprosessen.

Sammendrag

Bacheloroppgaven er en komparativ analyse av treenighetsoppfattelsen i mormonismen og den konsilinspirerte kristendommen. Både mormonismen og kristendommen erkjenner eksistensen til treenighetens personer, samt at Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd er én Gud, men mormonismen avviser oldkirkens konsilinspirerte trosbekjennelser som verner om det trinitariske gudsbildet. Oppgaven utforsker hvorvidt mormonismens treenighetsforståelse brister til fordel for triteisme.

Ved bruk av den hermeneutiske forskningsmetoden har begge trosretningenes hellige skrifter vært gjenstand for tolkning. Dette har blitt supplert med en kvalitativ innholdsanalyse av sekundærkildene, altså faglitteratur om tematikken. For å verne om trosretningenes respektive selvforståelser har heterodoksi blitt anvendt som en teoretisk innfallsvinkel.

Mormonismen vokste frem i en kristen-protestantisk kontekst, hvor det religiøse landskapet var tilrettelagt for teologisk innovasjon. *Mormons Bok* ble publisert i 1830 og inneholder treenighetsformuleringer som i stor grad harmonerer med den konsilinspirerte kristendommens trinitariske formuleringer. Gradvis utviklet mormonismens teologi og dogmatikk seg i en mer særegen retning, hvilket kommer godt frem i Joseph Smiths King Follett-preken fra 1844.

Mormonismen lærer at Gud opprinnelig ble skapt som et menneske, og som en forherliget mann ble han Gud. Alle mennesker har det samme gudommelighetspotensialet, og den logiske konsekvensen av apoteose-læren er at det trolig eksisterer mange guder der ute. Smith viser også til et guddommelig råd i den førjordiske tilværelsen, hvor Gud ledet andre guder under planleggingen av denne verdens skapelse. Treenighetspersonene er én i hensikt og mening, men tre separate guder og atskilte personer. Oppgaven konkluderer med at mormonismens treenighetsoppfattelse brister til fordel for triteisme.

Nøkkelord: mormonisme, treenighet, treenighetsoppfattelser, heterodoksi, Gud

Innhold

1. Innledning.....	3
2. Teori og Metode.....	5
2.1 Heterodoksi som Utgangspunkt for Religionskomparasjonen	8
2.2 Litteraturgjennomgang	9
3. Mormonismen.....	11
3.1 Mormonismens Historiske Kontekst	11
3.2 En Presentasjon av Mormonerne og Deres Tro	12
4. Gud i Lys av de Konsilinspirerte Trosbekjennelsene og Mormonismens Lære.....	16
4.1 Den Apostoliske-, Nikenske- og Athanasianske Trosbekjennelsen.....	17
4.2 Trinitariske Nøkkelpbegreper.....	19
4.3 Treenighetsformuleringer i Mormons Bok.....	21
4.4 Joseph Smiths King Follett-preken	23
5. Kristus i Lys av Johannes-prologen.....	25
5.1 Johannes-prologen i den Konsilinspirerte Tolkningstradisjonen	25
5.2 Mormonernes Tolkning av Johannes-prologen	27
6. Den Hellige Ånd.....	29
6.1 Det Trinitariske Perspektivet på Den Hellige Ånd	29
6.2 Mormonismens Lære om Den Hellige Ånd	30
7. Oppsummering: Brister Mormonernes Treenighetsoppfattelse til Fordel for Triteisme?	31
Referanser	33

1. Innledning

«Hva Gud er, skal vi bli, og hva vi er, har Gud vært. Dette er mormonismens troslære i et nøtteskall». Foreleseren min ytret disse ordene i en forelesning i et innføringsemne om kristendommens- og Bibelens historie, da han understrekte viktigheten av å bruke fagbøker fremfor internett, hvor hvem som helst kan skrive hva som helst. Poenget hans, slik jeg forstod det, er at enkelte kristne denominasjoner, mormonerne i dette tilfellet, ikke har en teologi som er samsvarende med den konsilinspirerte kristendommen. Det ville vært katastrofalt for en students innleverings-oppgave hvis de teologiske perspektivene gled over i hverandre. Poenget hans nådde frem, og uintendert sådde han også et nysgjerrighetsfrø hos meg. Fra den dagen av, for mange år siden, vokste det frem en interesse for mormonismen. Slik sett er denne bacheloroppgaven resultatet av min tilstedeværelse i en forelesning, hvor foreleseren tilfeldigvis ytret to setninger om mormonismen.

Mormonerne tror på Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd, men det er ikke uvanlig at mormonerne stemples som «ikke-kristne» som følge av deres lære. Bacheloroppgavens anliggende er å foreta en komparativ analyse av treenighetsoppfattelsen i den konsilinspirerte kristendommen og mormonismen. Dette gjøres med utgangspunkt i de konsilinspirerte trosbekjennelsene, mormonernes hellige skrifter, og Joseph Smiths (1805-1844) åpenbaringer.

De to første kapitlene er en redegjørelse av oppgavens teoretiske og metodologiske forankring, med fokus på hermeneutikk, etterfulgt av en generell presentasjon av mormonerne. Videre tar oppgaven utgangspunkt i hver av treenighetspersonene, og det vises til hva trosretningene lærer om dem på grunnlag av sine dogmer og skrifter.

Når det kommer til de konsilinspirerte trosbekjennelsene, vier oppgavens minst plass til den apostoliske trosbekjennelsen. Vi kommer derimot til å prioritere trinitariske nøkkelbegreper, som blant annet *homoousios*, *oikonomia*, *persona*, *hypostasis*, og *substantia*, ettersom de er aktuelle i det komparative analysearbeidet.

I sum erkjenner både mormonismen og den konsilinspirerte kristendommen eksistensen til tre gudommelige personer, Faderen, Sønnen og Ånden. På grunnlag av den apostoliske- nikenske- og athanasianske trosbekjennelsen verner kristendommen om Faderens og Sønnens vesensenheter, *homoousios*, samt deres trinitariske forbundethet med Ånden, altså at de er én Gud, men når mormonismen avviser kristendommens

konsilinspirerte trosbekjennelser, brister mormonernes treenige gudsbilde til fordel for triteisme?

2. Teori og Metode

Jeg har valgt å bruke en hermeneutisk forskningsmetode i denne oppgaven. Hermeneutikken defineres som fortolkningslære, og er godt egnet for teologisk tekstanalyse, hvor både forfatterståstedet, og tekstens historiske- og sosiale kontekst tas i betraktning (Alvesson & Sköldbberg, 2008; Bryman, 2008). Det må understrekes at tolkningstradisjon er en vesentlig faktor i sammenheng med bibellesning, hvilket innebærer at det er utenkelig å tolke Bibelen, eller *Mormons Bok* for den slags skyld, utenfor en etablert tolkningstradisjon (Millet & McDermott, 2007).

Opgavens sekundærkilder, altså akademiske fagtekster, behandles ved hjelp av kvalitativ innholdsanalyse. Innholdsanalysen er hermeneutisk så lenge den også betrakter fagtekstens kontekst (Bryman, 2008). I den sammenheng er forfatterens epistemologiske antagelser en av vurderingsfaktorene i forhold til kildematerialet. Med andre ord, det er av interesse hvorvidt forfatteren er apologetisk, forkynnende, formidlende, etc.

I forbindelse med hermeneutikk viser *teori* til hvordan fortolkningen skal forstås, mens *metode* handler om forståelsens fremgangsmåte (Jordheim et al., 2008). I det følgende behandler dette kapittelet metodologiens teoretiske forankring, etterfulgt av oppgavens konkrete fremgangsmåte, altså selve metoden.

Det foreligger et mangfold av perspektiver på hermeneutikken i seg selv, og forskjellige teoretikere har ulike synspunkter angående hva hermeneutisk metode innebærer og hvilke funksjoner den har (Thomassen, 2006). Historisk har hermeneutikken gjennomgått flere transformasjoner og søkelyset har beveget seg fra juridiske- og bibelske tekster, til menneskeskapt- og meningsbærende uttrykk, som eksempelvis menneskelig samhandling, kunst og arkitektur, og eventuelt sosiale institusjoner (Krogh, 2014; Thornquist, 2018). Hermeneutikkens interne teorimangfold betyr at oppgavens metode må anses som én av flere innfallsvinkler for kunnskaps erkjennelse.

Både tolkning og forståelse har språket som utgangspunkt, og i den sammenheng må fortolkeren forholde seg til språkets objektive- og subjektive dimensjon. Førstnevnte er systemet av skrifttegn og grammatikalske regler som betinger hva det er mulig å si, mens den subjektive dimensjonen kommer frem i språkets fleksibilitet og flertydighet. Det er i den subjektive dimensjonen at språkbrukeren kan uttrykke seg selv og sine mest personlige tanker. Det hermeneutiske forståelsesarbeidet er et forsøk på å gripe fatt i balansen mellom språkets objektivt gitte-, og psykologiske dimensjon (Thomassen, 2006).

Alvesson og Sköldberg (2008) angir at det er mulig å kombinere forskjellige hermeneutiske sirkler, som innebærer at vi kan fortolke både ut fra *del og helhet*, samt *førforståelse og forståelse* (s. 201). Med andre ord, de ulike hermeneutiske sirklene utfyller hverandre.

I denne oppgaven forstås *del og helhet-sirkelen* som ren tekstanalyse, hvor eksempelvis *Mormons Bok* som del av en hellig kanon, må forstås i lys av Bibelen, fordi skriftene til sammen utgjør en større helhet. *Førforståelse og forståelses-sirkelen* handler om fortolkerens kulturelle referanserammer for å forstå teksten.

All fortolkning har et subjektivt element i seg fordi det er umulig å forstå en tekst utelukkende på tekstforfatterens egne premisser. Fortolkerens erfaringsbakgrunn preger alltid tolkningsprosessen, men til tross for det, må fortolkningen bygge på selve teksten (Prior, 2016). Dette preger oppgaven ettersom jeg har min førforståelse og mine holdninger til studieobjektet, samt privilegiet til å velge- og velge bort kildemateriale.

Betydningen av at jeg som oppgavens forfatter ikke har bakgrunn fra mormonismen, og slik sett har kristendommen som det «normative» kan diskuteres. Innenfra- og utenfra perspektiv har sine fordeler og ulemper, men i enhver religionsammenligning er det et poeng å motstå tendensen til å la kristendommen stå både som prototypen og målestokken for andre religioner og/eller livssyn (Andreassen, 2016). Med dette i mente, så er noe av oppgavens hensikt å skape klarhet i religionsdialogen mellom mormonismen og den konsilinspirerte kristendommen. For å sørge for en saklig tilnærming tilstreber oppgaven å forstå de respektive trosretningene ut fra sine egne premisser.

En svakhet med denne tilnærmingen ligger i at det forekommer at dogmatiske hensyn overstyrer hermeneutiske innsikter i teologisk fortolkningsarbeid, eksempelvis fordi fortolkeren ikke ønsker å komme i konflikt med etablert ortodoksi. Konsekvensen av dette er at de mangfoldige tilnæringsmåter til en tekst ikke nødvendigvis blir anerkjent (Jeanrond, 1994).

Til tross for denne innvendingen, mener jeg fremdeles at oppgavens metode er best egnet til å svare på problemstillingen. Oppgavens ambisjon er ikke å *evaluere*, men å *presentere* de relevante treenighetsdogmene, for deretter å svare på problemstillingen.

Rent metodologisk er det tatt utgangspunkt i primærkildenes ordlyd, som deretter suppleres med sekundærkilder. Særlig i forbindelse med mormonismens primærkilder har det vært et bevisst valg å støtte seg mest mulig til anerkjente mormon-akademikere, som eksempelvis Robert L. Millett og Terryl L. Givens. Hensikten er å sikre at bacheloroppgavens innhold fremstår som mest mulig representativt for begge trosretningene.

2.1 Heterodoksi som Utgangspunkt for Religionskomparasjonen

Heterodoksi, altså intrareligiøs uenighet, omhandler hvordan vi skal forholde oss til at det finnes ulike tolkninger innenfor den samme religiøse tradisjonen. Heterodoksien spør ikke etter hvilken religion som er den «riktige», men den spør etter hvilken tolkning av X som er den riktige (Potter, 2016).

I oppgavens sammenheng kommer dette frem ved at både mormonismen og den konsilinspirerte kristendommen erkjenner at Faderen, Sønnen og Ånden er én. Heterodoksien i dette tilfellet ligger i mormonernes avvisning av et substansorientert enhetsbegrep mellom treenighetspersonene, og deres postulat om at personenes innbyrdes enhet består i felles moral, holdninger og hensikt (Alfsvåg, 2014).

Intrareligiøs uenighet forekommer dersom to personer av samme trostradisjon er uenige i trosinnholdet. Uenigheten kan være dogme-relatert og omhandle hvilke dogmer som inngår i troen, eller tolkningsrelatert som handler om tolkningen av dogmene. Den tolkningsrelaterte uenigheten vitner om at man må skille mellom språket som ytrer læresetningene, og læresetningene i seg selv. Dette betyr at to mennesker kan ytre den samme formuleringen, men ha forskjellig meningsinnhold. Uenigheten dreier seg om semantikk, fordi det er et behov for en språklig avklaring i den dogmatiske begrepsbruken i forhold til troens læresetninger. Det innebærer en bevisstgjøring av ords og uttrykks meningsinnhold (Potter, 2016).

Mormonismens teologiske terminologi er i stor grad gjenkjennbar fra kristendommens teologiske fagspråk (Sande, 1986). Dette poenget må vi ha i mente, da jeg i forrige avsnitt hevdet at heterodoksi forutsetter uenighet innenfor den samme trostradisjonen.

Hvorvidt mormonismen er å oppfatte som en kristen trosretning avhenger av definisjonskriteriene som legges til grunn. Dersom trosbekjennelsene fra de oldkirkelige økumeniske konsilene legges til grunn, da er mormonerne neppe å regne som kristne. Hvis det avgjørende kriteriet er et sterkt fokus på Jesus Kristus, da er mormonismen utvilsomt å regne som en kristen trosretning (Alfsvåg, 2014).

I oppgavens anliggende regnes mormonismen for å være en del av den kristne tradisjonens mangfold, og følgende anvendes *heterodoksi* som et analyseverktøy i religionskomparasjonen.

2.2 Litteraturgjennomgang

Oppgavens primærkilder er *Bibelen*, den apostoliske-, nikenske- og athanasianske trosbekjennelsen, *Mormons Bok, Lære og Pakter*, *Den Kostelige Perle* og Joseph Smiths King Follett-preken. Sekundærkildene er den øvrige faglitteraturens kommentarer til primærkildene.

Det er ikke mangel på litteratur om hverken teologi, eller mormonismen for øvrig, men ingen av oppgavens kilder foretar en komparativ analyse av treenighetsoppfattelsen i de de respektive trosretningene. De forskjellige gudsbildene presenteres slik de er, og enkelte forfattere er dristige nok til å argumentere for hvorfor det ene gudsbildet overgår det andre, men det foretas ikke en videre sammenligning eller analyse av forskjellene.

En utfordring angående faglitteraturen om mormonismen ligger i mangfoldet av motstridende kilder, til tross for at de fleste refererer til mormonismens kirkelige autoriteter, og/eller profeter.

Millet (2005) understreker at ikke alt som er skrevet etter 1830, selv fra høyeste hold, er ansett for å være en del av mormonismens dogmer. Bare fordi noe er en del av den kirkelige litteraturen, betyr ikke det at dette er hva mormonerne tror i dag. Til tross for at mormonerne har høy respekt for sine kirkeautoriteter, så har de ingen dogmer som insisterer på profetisk- og/eller apostolisk ufeilbarlighet (loc. 97-102).¹

Som følge av mengden av motstridende informasjon, er det lett å feilpresentere hva mormonerne tror på, og i den sammenheng er det relevant å ta artikkelforfatternes epistemologiske antagelser i betraktning.

Det legges stor vekt på kildemateriale fra Robert L. Millett og Terryl L. Givens i denne oppgaven, da forfatterne både er anerkjente akademikere, og praktiserende mormonere. Ved å sette mye av min lit til dem er jeg trygg på at oppgaven gir en saklig og representativ fremstilling i treenighetskomparasjonen.

Det foreligger få norskspråklige kilder om mormonismen. Til tross for aktiv søking på Google Scholar, og ulike høyskole- og universitets-biblioteksdata-baser, dukket få kilder opp. Sigve M. Sande (1986) sin spesialavhandling fra Menighetsfakultetet synes å være en relevant redegjørelse av mormonernes kristologi. Marianne B. Anderbakk (2006) sin

¹ Denne kilden er en Kindle e-bok, og «loc.» står for location. Denne e-boken har ikke sidetall, og derfor refereres det til lokasjonsnummer.

masteroppgave viser til noen andre norskproduserte masteroppgaver og doktoravhandlinger, men ikke alle av dem er skrevet på norsk, eller relevante for bacheloroppgavens problemstilling. Knut Alfsvåg (2014) har forfattet en artikkel om mormonismens treenighetsoppfattelse, og han antyder at trosretningen bikker mot en triteisme, men artikkelen foretar ikke noe dypdykk innenfor tematikken.

I en kontekst med begrenset norskspråklig akademisk litteratur om mormonismen, kan denne bacheloroppgaven representere et bidrag til utvidelsen av fagtekstsamlingen om dette temaet. Forhåpentligvis vil dette arbeidet kunne tjene som en akademisk norskspråklig kilde til andre som velger å studere mormonismen.

3. Mormonismen

3.1 Mormonismens Historiske Kontekst

På 1700-tallet var det et stort mangfold av protestantiske kirkesamfunn blant de amerikanske nybyggerne. Av mest praktiske årsaker ble alle behandlet likt, og ingen trossamfunn var favorisert på bekostning av andre. I denne sammenheng er det relevant å nevne at den amerikanske konstitusjonen av 1787 fastslo at religion ikke var et statlig anliggende. Følgende hadde aldri USA noen statskirke, til tross for at nasjonen er tuftet på judeo-kristne verdier (Rasmussen & Thomassen, 2002).

Dayton Hartman (2004) viser til en parallell mellom republikansk tankegods og religiøs frigjøring da han hevder «[i]f republicanism represented both a sanctified form of political resistance to British tyranny, Christian Republicanism represented both a sanctified form of political resistance, as well as an aversion to the perceived tyranny of traditional religious institutions» (s. 71).

Ettersom mange av Amerikas nybyggere var europeiske dissidenter med en protestantisk- og særlig kalvinistisk trosoppfatning, var det en ønskesituasjon for dem å ha et skille mellom kirke og stat. Amerika var også tuftet på grunnverdier som selvstyring, selvberging og individets rett til å søke lykken, verdier som dannet en synergi med kristendommen (Rasmussen & Thomassen, 2002).

Den amerikanske kristendommen var preget av individualisme, noe som medførte at kirkelig autoritet og overleverte dogmer ble tilsidesatt til fordel for den personlige troserfaringen (Rasmussen & Thomassen, 2002). Følgende skulle religion drives av lekfolk fremfor geistlige, og den personlige fromheten ble ansett som viktigere enn dogmatiske avklaringer. Det religiøse landskapet stod i opposisjon til etablert ortodoksi, trolig fordi man kunne vise til flere tilfeller i Europa hvor både kirken og myndighetene undertrykket folket. Alt som kunne minne om en statsreligion ble ansett som suspekt, i tillegg til at den rådende oppfatningen var at den menneskelige fornuften måtte ha forrang fremfor overlevert dogmatikk (Hartman, 2004).

Dette religiøse landskapet dannet utgangspunktet for innovativ teologiutvikling blant de amerikanske koloniene, og det var i kjølvannet av dette at Joseph Smith kom til verden (Hartman, 2004).

3.2 En Presentasjon av Mormonerne og Deres Tro

Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige har sitt opphav i USA, og dens tilhengere kalles mormonere. Mormonerne tror at Joseph Smith var en profet, som ble kalt av Gud for å gjenopprette verdens forbindelse med Gud, og de holder *Mormons Bok* som en hellig skrift som supplerer Bibelens hellige innhold (Maffly-Kipp, 2015).

Mormonismen har sin opprinnelse i åpenbaring, ettersom Jesus Kristus åpenbarte seg for Smith og anmodet ham til å gjenopprette Kristi tapte kirke fra den nytestamentlige tiden. Mormonkirken ble grunnlagt i 1830, og noe av det karakteristiske for trosretningen er anerkjennelsen av *Mormons Bok*, *Lære og Pakter*, og *Den Kostelige Perle* som kanoniske hellige skrifter (Røsaker, 1994).

Givens (2009) påpeker at *Mormons Bok* er så radikal i sin påstand om hva den egentlig er, at kontroverser rundt bokens autenticitet og opprinnelse overskygger selve innholdet. Mange mennesker har gjort seg en mening om *Mormons Bok* uten å ha lest den (s. 4).

I korte trekk tror mormonerne at *Mormons Bok* opprinnelig var gravert på gullplater, som ble overlevert til Smith av engelen Moroni. For å oversette gullplatene brukte Smith to spesielle steiner, *Urim* og *Tummim*. Det mest banebrytende ved boken er påstanden om at den kommende Jesus Kristus ble tilbudt i den vestlige verden 600 år før Kristus. For ordens skyld har *Mormons Bok* siden 1982 blitt tillagt undertittelen *Et Annet Testamente om Jesus Kristus*, noe som gjenspeiler Kristi sentrale posisjon innad mormonismen, samt mormonkirkens fremheving av sin kristne trosorientering (Givens, 2009).

Givens (2009) hevder at ethvert forsøk på å forenkle *Mormons Boks* flerfoldige innhold til en enkel plotoppsummering, risikerer å gi en feilaktig fremstilling av bokens signifikans. Uansett, i den enkleste form gjengir *Mormons Bok* beretningen om en israelitt-klan under patriarken Lehis lederskap, som rundt 600-tallet før Kristus flyktet fra Jerusalem rett før det Babylonske eksilet. Lehi reiser til den vestlige delen av verden og danner en koloni. Det oppstår splittelse i kolonien, og to grupperinger står opp mot hverandre, *nephittene* og *lamanittene*. De etterfølgende tusen årene preges av krig og sykluser bestående av både spirituell oppblomstring- og spirituet forfall (s. 3).

En markant forskjell mellom mormonismen og den konsilinspireerte kristendommen ligger i mormonernes overbevisning om at Kristus etter gjenoppstandelsen, besøkte sine

«andre får» (Millet, 2005). I den forbindelse leses Johannesevangeliet eksegetisk med *Mormons Bok*, hvor Kristus ifølge Johannes har sagt «[j]eg har også andre sauer, som ikke hører til denne flokken. Også dem må jeg lede. De skal høre min stemme, og det skal bli én flokk og én gjeter (Joh 10,16). Til menneskene i den nye verden sier Kristus «dere er dem om hvem jeg sa: Jeg har andre får som ikke er av denne hjord. Også dem må jeg føre frem, og de skal høre min røst, og det skal bli én hjord og én hyrde.» (3 Nefi 15,21). Dette er også et eksempel på hvordan Bibelen danner den nødvendige forståelsesrammen for å fortolke *Mormons Bok* (Givens, 2009).

På bakgrunn av Matteusevangeliet (Matt 2, 16-17) kan det argumenteres for at Jesus hadde en relativt anonym ankomst til verden, ettersom Herodes beordret drapet på alle guttebarn fra to år-, og yngre. Jesus stakk seg ikke nødvendigvis ut fra mengden av jevnaldrende guttebarn.

Kristi inkarnasjon i Betlehem var preget av ydmykhet, men Hans besøk til det amerikanske fastlandet etter gjenoppstandelsen var en mer dramatisk affære. I forkant av Kristi ankomst, var den nye verden rystet av både stormer og jordskjelv som la hele byer øde (Givens, 2009).

Mormons Bok angir Kristi fremtreden i den nye verden i disse ordelag:

De så et menneske stige ned fra himmelen, Og han var kledd i en hvit kjortel, og han kom ned og sto midt iblant dem. Og alle i forsamlingen hadde sine øyne vendt mot ham, og de våget ikke åpne munnen for å tale, selv ikke med hverandre, (...) for de trodde det var en engel som hadde vist seg for dem. (...) han rakte ut sin hånd og talte til folket og sa: Se, jeg er Jesus Kristus som profetene vitnet om skulle komme til verden. (3 Nefi, 8-10)

I den nye verden ankommer Kristus med en helt annen maktutstråling enn den vi finner hos babybarnet i Betlehem.

I 1833 ble Joseph Smiths første samling med åpenbaringer utgitt, og allerede i 1835 ble den utvidet og nyutgitt under tittelen *Lære og Pakter*. Samlingen har vokst stadig, ettersom Smith mottok åpenbaringer frem til sin bortgang i 1844. *Lære og Pakter* minner om Bibelen både i språkstil og innhold. Innholdsmessig består samlingen av belæringer og irettesettelser, blant annet advarsler mot konkurrerende åpenbarere, samt viktigheten av å forholde seg til Joseph Smiths åpenbaringer. I tillegg blir grunnleggende teologiske læresetninger som er særegent for mormonismen forklart i *Lære og pakter* (Anderbakk, 2006).

Den Kostelige Perle er en tekstsamling som berører sentrale aspekter ved både troen og dogmatikken. Den første samlingen under navnet *Den Kostelige Perle* ble laget i 1851 av et av medlemmene i De tolv apostlers råd,² og var resultatet av et ønske om å gjøre sentrale tekster lett tilgjengelig ettersom tekstene var begrenset i omløp. Siden 1880 har *Den Kostelige Perle* inngått i mormonismens standardverker og den inneholder Moseboken, som er en Joseph Smith-inspirert oversettelse av Genesis, samt Abrahams bok som Smith oversatte fra papyrusruller skrevet av patriarken Abraham. Samlingen inneholder også Matteusevangeliet i regi av en Smith-inspirert oversettelse, samt Smiths personlige historie og offisielle vitnesbyrd, og ikke minst mormonismens trosartikler (Anderbakk, 2006).

Mormonernes første trosartikkel stadfester at «[v]i tror på Gud den evige Fader og på hans Sønn Jesus Kristus og på Den hellige ånd.» (*Den Kostelige Perle*, 2020). Enhver religion som viser til treenighetspersonene vil vekke assosiasjoner til kristendommen, fordi vår førforståelse ser dem som et imperativ for kristendommen. Følgende plasserer den første trosartikkel mormonismen inn i den kristne kulturkonteksten, da vi gjenkjenner Faderen, Sønnen og Ånden fra den konsilinspirerte kristendommen, som er en integrert del av den vestlige kulturkoden.

Noen særtrekk ved mormonerne er at de hver mandag arrangerer familieaften, samt at de avstår fra alkohol, tobakk og koffein. Medlemmene betaler også tiende av sine inntekter, som antagelig er årsaken til at mormonkirken ikke mottar statsstøtte (Røsaker, 1994). Kirkens funksjon er å hjelpe medlemmene til å oppnå moralsk perfeksjon med Kristus som forbilde, som blant annet foregår gjennom møter, prekener og skriftstudier. Mormonerne drifter selv sine kirkebygg fordi de ikke opererer med en profesjonell geistlighet i den forstand som den tidligere statskirken gjør (Millet & McDermott, 2007). Det må understrekes at ikke alle troende forholder seg likt til de religiøse normene og at religion, også i mormonernes tilfelle praktiseres individuelt (Hangen, 2015).

Hver søndag har mormonerne en tre-timers nøye konstruert gudstjeneste, som globalt sett har et veldig likt innhold i kirkebyggene verden over. Mennesker som står

² De tolv apostlers råd er et råd bestående av tolv menn, som etter mormonkirkens president og to rådgivere utgjør kirkens høyeste styringsorgan. Mormonerne anser presidenten, hans rådgivere, samt De tolv apostlers råd for å være moderne profeter og åpenbarere. Jeg viser til Millett og McDermott (2007) s. 140 for en mer detaljert redegjørelse.

utenfor trossamfunnet er velkommen til å delta, enten de er potensielle konvertitter eller bare besøkende (Hangen, 2015).

4. Gud i Lys av de Konsilinspirerte Trosbekjennelsene og Mormonismens Lære

Den konsilinspirerte treenighetsoppfattelsen vokste ut fra kirkens behov for å avklare to spørsmål. Det trengtes først en avklaring angående hvordan man skulle forstå Guds natur, ettersom Kristus er Gud inkarnert, og så en avklaring om hvordan man skulle forstå Faderens og Sønnens guddommelighet (Hartman, 2004)

De trinitariske trosbekjennelsene er korte sammenfattinger av Guds åpenbaring for menneskeheten, og de presenterer de mest fundamentale aspektene ved den kristne troen. Til tross for at trosbekjennelses-leddene ikke er detaljrike, rommer hvert av dem rikelig med trosinnhold fra både Det Gamle- og Det Nye Testamentet. Det må understrekes at ordene skal tolkes i tråd med en tradisjon, hvilket innebærer at man ikke står fritt til å legge sitt eget innhold i ordene (Valen-Sendstad, 1998). Her kan vi tenke på spenningsforholdet mellom dogmatiske hensyn og hermeneutiske innsikter.

Mormonismens trosartikler slik de fremstilles i *Den Kostelige Perle* er ikke trosberetninger på samme måte som de trinitariske trosbekjennelsene, men de gir fremdeles en oversikt over mormonismens dogmatikk (Anderbakk, 2006). Boken presenterer tretten trosartikler (*Den Kostelige Perle*, 2020), men de viser ikke til noe historisk-kosmologisk hendelsesforløp.

Vi har sett at den første trosartikkelen fastslår mormonernes tro på Faderen, Sønnen og Ånden, men i stedet for at den etterfølgende artikkelen sier noe om det innbyrdes forholdet mellom treenighetspersonene, erkjenner den at «[v]i tror at menneskene vil bli straffet for sine egne synder og ikke for Adams overtredelse.» (*Den Kostelige Perle*, 2020).

Den sjuende-, åttende- og niende trosartikkelen fastslår at mormonerne blant annet tror på profeti, åpenbaring, samt at *Mormons Bok* er Guds ord. Mormonerne tror også at Gud vil fortsette å åpenbare mange store og viktige ting for menneskeheten (*Den Kostelige Perle*, 2020). Konsekvensen av dette er at *Mormons Bok*, profetuttalelser og åpenbaringer for øvrig, blir retningsgivende for mormonerne.

4.1 Den Apostoliske-, Nikenske- og Athanasianske Trosbekjennelsen

Den apostoliske trosbekjennelsen slik vi kjenner den i dag, kan spores tilbake til rundt år 400. Til tross for at trosbekjennelsen trolig ikke stammer fra aposteltiden, så har den klare linjer til de nytestamentlige treenighetsformuleringene (Brunvoll, 1972).

Apostolicum åpner med «[j]eg tror på Gud Fader, den allmechtige, himmelens og jordens skaper. Og på Jesus Kristus, hans enbårne Sønn, vår Herre som ble unnfanget ved Den Hellige Ånd, født av Jomfru Maria» (Brunvoll, 1972, s. 19). Allerede her ser vi at kristendommen opererte med trinitariske formuleringer.

Treenighetsdogmet ble utviklet fra et paradoks. Kirkelæren ønsket å fastholde Jesu guddom og den iboende erfaringen med Ånden, i en kontekst som var preget av Det Gamle Testamentets ene Gud, som de tidlige kristne hadde arvet fra jødedommen. Den arianske vranglæren fremskyndet behovet for å løse dette paradokset (Grenz, 2004).

Kirkens læresetninger fastholdt at Gud var blitt menneske til vår frelse, men i begynnelsen av 300-tallet hevdet presten Arius (ca. 250-336) at dogmet var for ensidig i vektleggingen av enheten mellom Kristus og Gud. Jesus kunne betegnes som «Guds Sønn», og/eller «Gud», men betegnelsene måtte forstås som ærestitler. Frelsestanken ifølge Arius var at Kristus lærte menneskeheten sann gudserkjennelse, og å leve et liv etter Guds vilje (Astås, 1994). Konsekvensen av Arius syn var at Kristus er underlegen Gud (Ehrman, 2018; MacCulloch, 2010).

Den nikenske trosbekjennelsen ble utformet i år 325, i kirkemøtet i Nikea. Kirkefedrene ønsket å avvise Arius lære om at Kristus var av et annet vesen enn Faderen (Brunvoll, 1972; Skard, 1976). *Nikenum*s avvisninger kommer tydelig frem i disse formuleringene:

Jeg tror på én Gud (...) og på én Herre, Jesus Kristus, Guds enbårne Sønn, født av Faderen før alle tider, Gud av Gud, lys av lys, sann Gud av sann Gud, født, ikke skapt, av samme vesen som Faderen (Brunvoll, 1972, s. 24)

I kjølvannet av *Nikenum* fikk to relaterte dogmer sitt utgangspunkt. Kristologisk ble det vedtatt at Kristus er *homoousios* i sitt forhold til Faderen, hvilket betyr at personene er av samme substans. *Homoousios* kan oversettes med «én i væren». I lys av konsensusen angående Faderens og Sønnens vesenslikhet utviklet det seg en trinitarisk gudsforståelse, da det var en nødvendighet å avklare Fader-Sønn relasjonen for at treenighetslæren skulle finne sin form. I sum vedtok konsilet i Nikea at Faderen og Sønnen er *homoousios*, et

vedtak som også ble fastholdt ved konsilet i Kalkedon i år 451, da ytterligere teologidebatter vedrørende Kristi natur hadde blusset opp (McGrath, 2017).

Det må påpekes at ettersom treenighetskontroversene frem til konsilet i Nikea var mest opptatt av treenighetens to første personer, og at Ånden kom i skyggen for Faderen og Sønnen, så har enkelte bibelforskere argumentert for at den tidlige kristendommen heller var binitarisk enn trinitarisk. Til tross for dette, så har selv de tidligste kristne forfatterne brukt en trefoldig beskrivelse av Guds vesen (McGrath, 2017; Owen, 2002).

Den athanasianske trosbekjennelsen er opprinnelig skrevet på latin, og navnet peker til Athanasianus (ca. 296-373) som på 300-tallet kjempet mot Arius teologi.

Trosbekjennelsens opphav ligger ikke hos Athanasianus, da den er basert på kirkefedrene Amrosius (339-397) og Augustins (354-430) teologi. *Athanasium* presenterer den gjennomarbeidede oldkirkelige teologien om Kristus og treenigheten (Brunvoll, 1972).

Trosbekjennelsen erkjenner at kristen tro ærer «én Gud i Treenigheten og Treenigheten i enheten» (Brunvoll, 1972, s. 28). Treenighetspersonene skal ikke blandes sammen, og Guds vesen må ikke splittes fordi «slik som Faderen er, slik er Sønnen [og] slik er også Den Hellige Ånd» (Brunvoll, 1972, s. 28). Faderen, Sønnen og Ånden er uskapte, umålelige, evige og allmektige, men i en enhet, som innebærer at vi ikke snakker om *tre* uskapte umålelige, evige og allmektige, men *én* (Brunvoll, 1972).

Faderen, Sønnen og Ånden er på grunnlag av denne enheten både *Gud* og *Herre*, men det er ikke snakk om tre guder og/eller herrer, men én. Videre stadfester trosbekjennelsen følgende:

Faderen er ikke virket av noen, heller ikke skapt, heller ikke født. Sønnen er av Faderen alene, heller ikke virket, heller ikke skapt, men født. Den Hellige Ånd er av Faderen og Sønnen, ikke virket, heller ikke skapt, heller ikke født, men han går ut fra dem (Brunvoll, 1972, s. 29)

Ingen av treenighetens personer er hverken større- eller mindre enn hverandre, og ingen er hverken tidligere- eller senere enn hverandre. Personene er helt likestilte og jevnbyrdige med hverandre (Brunvoll, 1972).

4.2 Trinitariske Nøkkeltbegreper

Frelsens økonomi er et trinitarisk begrep utarbeidet av kirkefaderen Ireneus (ca. 130-202), og er et tilsvarende mot gnostikeren Markion (ca. 85-160) som blant annet hevdet at kristne kun skulle befatte seg med Det Nye Testamentet. Ireneus var også uenig i Markions påstand om at det var to forskjellige guder som virket i Bibelens testamenter, og Ireneus understrekte at hele frelsesprosessen vitnet om Faderen, Sønnen og Ånden, som utgjør frelsesøkonomien. Her må økonomibegrepet forstås i lys av det greske ordet *oikonomia*, som oversatt viser til «måten ens affærer er ordnet på», altså hvordan Gud har ordnet menneskets frelse i historien (McGrath, 2017).

Kirkefaderen Tertullian (ca. 160-220) introduserte en rekke teologiske begreper, blant annet *trinitas*, *persona*, og *substantia* (McGrath, 2017).

Persona er en latin-betegnelse utledet fra det greske *hypostasis*. *Persona* oversettes som «person». Bokstavelig betyr ordet «å bruke en maske», noe som ble gjort av skuespillerne ved det romerske teateret for at publikum skulle skjønne hvem av karakterene som handlet. Det er tenkelig at Tertullian ønsket at kristne skulle forstå frasen *en substans, tre personer* slik at Gud har forskjellige-, men relaterte roller i menneskets store frelsesdrama (McGrath, 2017).

A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature definerer *hypostasis* som «den essensielle eller grunnleggende strukturen/naturen til et vesen, en substansiell natur, essens, væren, eller realitet» (Bauer et al., 2000, s. 1040) (Min oversettelse). Etymologisk ser vi at person-begrepet i dagens treenighetsformulering må forstås mer dypsinndig enn hva det først gir inntrykk av.

I forlengelsen av dette tilføyer ordboken at *hypostasis* er en «underliggende struktur [og] ofte i kontrast til hva som tilsynelatende ser ut til å være» (Bauer et al., 2000, s. 1040) (Min oversettelse).

Substantia viser til den fundamentale enheten innad treenigheten. Substans er hva treenighetens personer har til felles, men substansen må ikke forstås som noe som eksisterer uavhengig av Faderen, Sønnen og Ånden. Substansen er uttrykk for deres felles grunnleggende enhet, til tross for deres tilsynelatende mangfold (McGrath, 2017).

I dag er treenighetslæren særegent for kristendommen, og den forklarer hvordan Gud som allmektig Skaper ble menneske i Kristus, og er til stede for hele menneskeheten

som Ånden. Hver treenighetsperson er Gud, og ingen av personene er hverken mer- eller mindre guddommelige enn de andre. Faderen, Sønnen og Ånden er heller ikke tre forskjellige guder, da en slik forståelse er triteistisk. Treenigheten er av én substans, men tre personer, og dette er kjernen av hva de konsilinspirerte trosbekjennelsene forsøker å verne om (Woodhead, 2002).

I nyere tid har en av vår samtids største teologer, Wolfhart Pannenberg (1928-2014) angitt at treenigheten består av to forhold, altså personenes *selvdifferensiering*, som er deres forskjellighet fra hverandre, og deres *forbundethet* som er enheten personene deler med hverandre. Man må hverken vektlegge treheten på bekostning av enheten, eller omvendt. Personenes forskjellighet og fellesskap betinger hverandre gjensidig, og Gud eksisterer i et trinitarisk kjærlighetsfellesskap (Skottene, 2011).

Selvdifferensieringen er vital for Pannenberg, da det har vært en tendens i teologien å hevde at både den andre- og tredje treenighetspersonen utgår fra Faderen, noe som har medført en uheldig prioritering av Faderen. Personenes selvdifferensiering forutsetter at de er gjensidig avhengige av hverandre for å opprettholde sin respektive identitet, eksempelvis kunne ikke Faderen hatt sin betegnelse uten Sønnen. Pannenberg fastslår at treenighetsforholdet tilhører Guds evighet, som innebærer at treenigheten ikke er begrenset til frelsesøkonomien. Konsekvensen er at hver treenighetsperson mottar sin guddommelighet i kraft av den trinitariske relasjonen med de andre to personene. Ettersom dette er en evig guddommelig dynamikk, knytter Pannenberg et sterkt bånd til distinksjonen mellom den økonomiske- og immanente³ treenigheten (Grenz, 2004).

³Den økonomiske treenigheten er Gud i åpenbaring, mens den immanente treenigheten er Gud i evigheten. Jeg viser til Grenz (2004), fra side 55 for en mer informasjon om dette.

4.3 Treenighetsformuleringer i Mormons Bok

Ifølge Millet og McDermott (2007) så tror ikke mormonerne på noen ontologisk enhet innad treenigheten, altså at Faderen, Sønnen og Ånden utgjør én substans, men mormonerne anskuer treenigheten som en enhet i den betydning at hver person deler guddommelighetsattributtene i perfektjon. Kjærligheten og enheten mellom treenighetspersonene danner et guddommelig fellesskap som tidvis bare refereres til som *Gud*, hvilket *Mormons Bok* gir belegg for (s. 79-80).

Millet og McDermott (2007) eksemplifiserer dette ved å vise til noen av *Mormons Boks* formuleringer som tilsynelatende betegner treenighetspersonene i trinitariske termer, eksempelvis: «dette er Kristi lære, og Faderens og Sønnens og Den hellige ånds eneste og sanne lære, og de er én Gud uten ende» (2 Nefi 31,21).

Dersom vi tolker verset fra et konsilinspirert ståsted, kan det argumenteres på bakgrunn av *Nikenum* at Kristus er sann Gud av sann Gud. Essensielt viser 2 Nefi til en lære som er Guds lære, hvilket innebærer at læren er like mye Faderens, Sønnens og Åndens lære, da personene deler *substantia*. Verset betegner også treenighetspersonene i betydning *persona* på latin, som en enhet uten ende, som er konsekvent med *Athanasium*.

Den samme argumentasjonen kan også legges til grunn i Millet og McDermotts (2007) andre eksempler, hvor de viser til at «alle ting skal bringes tilbake (...) og stilles for Kristi, Sønnens og Gud Faderens og Den hellige ånds domstol – de som er én Evig Gud» (Alma 11,44). Eller eventuelt at man skal «prise Faderen og Sønnen og Den hellige ånd, som er én Gud» (Mormon 7,7).

Heterodoksien er gjeldende her, ettersom ordlyden i *Mormons Bok*-versene harmonerer med den konsilinspirerte treenighetsoppfattelsen. Givens (2009) påpeker at mange førstegangslesende av *Mormons Bok* opplever innholdet som lite overaskende i forhold til Bibelens lære (s. 69), noe som Millet og McDermott (2007) anerkjenner, da de hevder at «a surprising number of passages contain language that boldly asserts God's oneness [in the Book of Mormon] (s. 67).

Millet og McDermott (2007) understreker at mormonerne tror på Faderen, Sønnen og Ånden, men de er tre atskilte personer, tre vesener, og tre guder. Men de er fremdeles én. I forbindelse med denne påstanden angir Millet og Johnson (2007) at «they are infinitely more one than they are separate. Each is God. Each possesses all the attributes of

Godliness. They are completely and totally united, thus constituting a divine community that is often referred to simply as “God”» (s. 82).

Hartman (2004) viser til ytterligere formuleringer fra *Mormons Bok* som fremhever treenighetspersonenes enhet, da skriften blant annet fastslår at «Faderen og Sønnen og Den hellige ånd er ett, og jeg er i Faderen og Faderen i meg, og Faderen og jeg er ett» (3 Nefi 11,27), eller at «det er én Gud og én hyrde over hele jorden» (1 Nefi 13,41).

I forlengelsen av dette hevder Hartman (2004) at mormonerne tolker enheten mellom treenighetspersonene i å bestå i hensikt og mening, fremfor substans. Imidlertid stiller Hartman seg kritisk til mormonernes tolkning, da den er tuftet på senere åpenbaring fremfor teksttolkning (s. 101-102).

Trolig er Hartmans førforståelse årsaken til skepsisen. Vi må ikke glemme at fortolkning hos mormonerne, i likhet kristenheten for øvrig, foregår innenfor en etablert tolkningstradisjon. Hartman gjør rett i å påpeke at mormonerne tolker forholdet mellom treenighetspersonene ulikt-, fremfor å påstå at mormonerne forkaster treenighetslæren, da Millet og McDermott (2007) gjør oss oppmerksomme på et begrepsskille som kan overkomme heterodoksien:

Let me distinguish between the Trinity as that divine community made up of three holy persons and of the *doctrine* of the Trinity as set forth more specifically in the teachings of traditional Christianity since the time of Nicea in AD 325 (...) Latter-day Saints believe in the Trinity; they do not accept the doctrine of the Trinity (Millet & McDermott, 2007, s. 78)

I lys av dette opererer oppgaven med et begrepsskille mellom *trinitarisk* og *treenig*, hvor sistnevnte begrep oppfattes i regi av mormonismens treenighetsoppfattelse. Dette er med tanke på at begge trosretningene erkjenner Faderen, Sønnen og Ånden som én. En slik dogmatisk ytring er gjenstand for heterodoksi, og begrepsskillet forsøker å verne om trosretningenes respektive selvforståelser.

4.4 Joseph Smiths King Follett-preken

Joseph Smiths homiletiske virksomhet utviklet seg under livsløpet hans. Prekenene gikk fra å være en muntlig uttrykksform, hvor de hverken ble nedskrevet eller sirkulerte blant folk, til å bli foreviget i nedskrevet form. I forlengelsen av dette fikk Smiths prekener status som åpenbaringer. I dag danner prekenene grunnlaget for mange av mormonismens læresetninger, og i likhet med mormonismens hellige skrifter er de også kilder til både lære og systematisk tro innad mormonismen (Smith, 2018).

Mange av mormonkosmologiens esoteriske aspekter, som eksempelvis dåp på vegne av døde, eller mormonismens lære om himmelen,⁴ har sitt opphav i Smiths prekener. Det særegne med King Follett-prekenen er at den gir et innblikk i Joseph Smiths kosmologi og menneskets iboende guddommelighetspotensial (Smith, 2018).

I King Follett-prekenen formidler Smith at veldig få mennesker forstår Guds natur, og at folk flest ikke forstår menneskehetens fortid-, eller fremtid i relasjon til Gud. Slik er vårt kunnskapsnivå om Gud, med mindre Han åpenbarer seg. Smith hevder at dersom menneskeheten ikke forstår Guds unikhet, kan den heller ikke forstå seg selv (Smith, 1844).

I prekenens fortsettelse avsløres det at Gud i prinsippet ikke er så unikt i forhold til mennesket, da Smith sier:

God himself was once as we are now, and is an exalted man, and sits enthroned in yonder heavens! That is the great secret! If (...) the Great God who holds this world in its orbit, and who upholds all worlds and all things by his Power, was to make himself visible (...) you would see him like a man in form—like yourselves in all the person, image, and very form as a man (Smith, 1844)

Dette er uforenelig med *Athanasium*, fordi dersom Faderen en gang har vært et menneske selv, så er den logiske konsekvensen at Han både er skapt og født. Det kan diskuteres hvorvidt Smiths antropomorfe gudsbeskrivelse skal oppfattes metaforisk, men *Lære og Pakter* erkjenner at «Faderen har et legeme av kjøtt og ben like følbart som menneskets» (L&P 130,22).

Videre i prekenen oppfordrer Smith tilhørerne i følgende ordelag: «you have got to learn how to be gods yourselves, and to be kings and priests to God, the same as all gods have done before you» (Smith, 1844). Både menn og kvinner kan bli guder. Ektepar som

⁴ Mormonismen lærer at himmelen består av tre grader, og et av kriteriene for å kvalifiseres til den høyeste himmelen er å inngå celestiale ekteskap i mormontempelet, altså det evige ekteskapet (L&P 131, 1-4).

inngår celestialt ekteskap i mormontempelet kan bli forherliget til guder, og sammen unnfange åndsborn i sitt eget guddomsrike (Shipps, 2015).

Essensen av hva Smith preker er at Gud har vært hva mennesket er nå, og mennesket kan bli hva Gud er. Det er også av interesse at Smith snakker om guder i flertall. I den sammenheng gis det et inntrykk av at mormonismen anerkjenner eksistensen av et gudepanteon, hvilket Smith gir antydninger til ved å vise til et guddommelig råd i forkant av verdens skapelse:

The head God called together the Gods and sat in grand council to bring forth the world. The grand councilors sat at the head in yonder heavens and contemplated the creation of the worlds which were created at the time (...) In the beginning, the head of the Gods called a council of the Gods; and they came together and concocted [prepared] a plan to create the world and people it (Smith, 1844)

Dersom polyteisme forstås som et kosmos bestående av konkurrerende guder som enten streber etter absolutt makt, eller forholder seg til egne respektive områder, beskriver Smith noe som ligner på *henoteisme*. Altså, mormonerne tilber en overordnet Gud av høyere rang enn de andre underdanige gudene (Millet & McDermott, 2007). Ifølge Sande (1986) er mormonismen preget av både monoteistiske og polyteistiske tanker fordi:

Gud er omgitt av en mengde andre guder, personer fra andre verdener som har nådd opphøyelse. Dog er det bare en Gud som er gjenstand for tilbedelse. Joseph Smith slår i en tale fast at (...) for oss er det bare én Gud – bare én som vedrører oss (Sande, 1986, s. 4)

Med andre ord, Smith anerkjenner eksistensen til flere guder, hvilket er logisk konsistent med mormonismens apoteoselære.⁵ De andre gudene er imidlertid irrelevante for menneskeheten.

Angående verdens skapelse postulerer Smith at:

God had materials to organize the world out of chaos—chaotic matter, which is element, and in which dwells all the glory. Elements had an existence from the time He had. The pure principles of element are principles which can never be destroyed; they may be organized and re-organized (...) They had no beginning and can have no end (Smith, 1844)

Dette bryter med *Apostolicum*, fordi hva Smith beskriver ikke er forenelig med den trinitariske tanken om en allmechtig himmelens- og jordens skaper. En kritisk innvending tilsier at en allmechtig Gud ikke er avhengig av preeksisterende materie, for å deretter *organisere* det om til verden (Givens, 2015). Den konsilinspirerte oppfatningen er at Gud skapte universet *ex nihilo*, altså ut av intet.

⁵ Apoteose betyr «opphøyelse til gud(dom)».

5. Kristus i Lys av Johannes-prologen

5.1 Johannes-prologen i den Konsilinspirerte Tolkningstradisjonen

Johannes 1,1 åpner med at «[i] begynnelsen var Ordet. Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud» (Joh 1,1). Den nikenske trosbekjennelsens stadfestelse av Faderens og Sønnens vesenslikhet, altså *homoousios*, kan forsvares på bakgrunn av disse åpningsordene. I den sammenheng er det av interesse å ta for seg den greske grunnteksten, hvor verset oppstilles følgende: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος» (Aland et al., 2012) (Min uthevelse).

I en språklig sammenligning ser vi at der den norske oversettelsen fastslår «og Ordet var Gud», så er rekkefølgen mellom *Theos* og *Logos* omvendt i grunnteksten. Ettersom gresk ikke er et SVO-språk⁶ som norsk, er *Theos* fremdeles subjektet i setningen. I nytestamentlig gresk baseres ordrekkefølgen på emfasering fremfor en bundet setningsstruktur (Wallace, 2019). Derfor ser det ut til at grunnteksten virkelig setter et likhetstegn mellom Ordet og Gud.

Vesenslikheten som ble vedtatt i *Nikenum* læres fremdeles i dag. I William D. Mounce (2019) sin innføringsbok i nytestamentlig gresk, lærer teologistudenter at den greskspråklige oppbyggingen av Johannes 1,1 bekrefter følgende:

Hva Gud var, er det samme som hva Ordet var. Fraværet av den bestemte artikkelen *ὁ* foran «Theos», hindrer leseren i å forveksle Ordets person (Jesus Kristus) med Guds person (Faderen). Grunntekstens ordrekkefølge forteller leseren at Jesus Kristus har alle de guddommelige attributtene til Faderen, og fraværet av artikkelen forteller oss at Jesus Kristus ikke er Faderen (Wallace, 2019, s. 33-34) (Min oversettelse).

I forlengelsen av dette viser Daniel B. Wallace (2019) til Martin Luther (1483-1546), som har påpekt at artikkelens fravær avviser sabellianismen, samt at ordrekkefølgen avviser arianismen. I sum er Jesus Kristus Gud, og har alle Faderens attributter, men Han er ikke treenighetens første person. Dette kommer konsist frem i formuleringen «καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος» (s. 34).

Sabellianismen var en tidlig trinitarisk vranglære som behandlet treenighetens personer som forskjellige historiske manifestasjoner av den ene Gud. Generelt anses sabellianismen som en form for modalisme (McGrath, 2017).

⁶ SVO står for subjekt, verbal og objekt. Hvilket innebærer at setningsleddenes rekkefølge signaliserer leddenes syntaktiske funksjon. Se Kulbrandstad og Kinn (2016) *Språkets Mønstre*, Universitetsforlaget, s. 373, for mer om norsk som SVO-språk.

Hvis vi trekker oppmerksomheten tilbake til Luthers bemerkning angående at Kristus er Gud, så støttes denne tolkningen av teologen Benjamin L. Merkle (2019), som poengterer at Johannes-evangeliets åpning leses eksegetisk i lys av Genesis 1,1. Dette impliserer at Kristus er Skaperen.

Dersom Kristus er Logos, så er Kristus vesenssett uforanderlig i forhold til Gud (Skard, 1976). Essensen av den konsilinspirerte kristendomsforståelsen er at Faderen og Sønnen er *homoousios*, altså av samme vesen og substans. Dette er forankret i Skriften, og formidlet blant annet gjennom *Nikenum*, hvor Kristus er sann Gud av sann Gud.

Merkle (2019) forsvarer denne tolkningstradisjonen av Johannes-prologen ved å nevne at det er høyst utenkelig at evangelisten Johannes som var jøde, kunne omtale noen andre enn Gud som «Gud». Om Johannes ønsket å beskrive Jesus som guddommelig kunne han brukt betegnelsen *θεῖος*, men gjennomgående i evangeliet betegnes Jesus som *θεός* i både handlinger, titler og attributter. Dette taler for at språket i Johannes 1,1 er nøye konstruert for å både referere til Kristi personlige atskilthet-, og Hans essensielle enhet med Faderen (s. 12-14).

5.2 Mormonernes Tolkning av Johannes-prologen

I forhold til Johannes-prologen lærer mormonerne at Jesus Kristus levde før jorden ble til, og at Han var med i jordens- og universets skapelsesprosess. Kristus var ikke alene i den førjordiske tilværelsen, fordi alle menneskene som skulle fødes inn i det jordiske livet var også tilstedeværende sammen med Ham (Røsaker, 1994).

Mormonismen ekspanderer den kosmiske tidslinjen når vi tar i betraktning Johannes-evangeliets to første ord, «i begynnelsen». *Begynnelsen* slik vi kjenner den fra den konsilinspirerte tolkningstradisjonen, blir heller en fortsettelse fra det førjordiske livet.

Mormonismen lærer at Gud er alle menneskers far i den forstand at menneskeheten ble fremavlet som åndsvesener i en førjordisk tilværelse, på samme måte som Gud selv ble fremavlet på naturlig vis av en himmelsk far bak Ham. Gud er også en fysisk skikkelse av kjøtt og ben, hvilket innebærer at Han må ha hatt én, om ikke flere hustruer for den åndelige prokreasjonens skyld.⁷ Når det gjelder distinksjonen mellom det åndelige og materielle, lærer mormonismen at det kun er snakk om en forskjell av kvalitativ art. Åndelig- og fysisk materie er i prinsippet likt, og forskjellen består i at åndelig materie er av en «finere» substans (Sande, 1986).

Angående Jesu preeksistens hevder Sande (1986) at «Jesus er et av utallige barn som er avlet av Gud før denne verden ble til (...) Det som skiller Jesus fra de andre, er at han er den ånd som Gud først avlet, den Førstefødte» (s. 8). I forlengelsen av dette understreker Sande (1986) at særstillingen som tittelen den *Førstefødte* gir Jesus er basert på senioritet, i den forstand en eldre bror ville hatt rang over sine yngre søsken. Tittelen gir ikke noen kvalifikasjonsfordeler angående muligheten for apoteose sammenlignet med resten av menneskeheten, som også er Hans åndssøsken (s. 8-9).

Spørsmålet om hvorvidt Kristus kunne vært fullkomment guddommelig i den førjordiske tilværelsen, og samtidig unnfanget som et åndsvesen av Faderen, har aldri blitt helt avklart innenfor dogmatikken. Spørsmålet kompliseres ytterligere i lys av en av Joseph Smiths åpenbaringer, hvor han fastslår at Kristus ikke mottok den guddommelige fullkommenheten umiddelbart, men oppnådde den gjennom en gradvis prosess som kulminerte i at Kristus ble kalt «Guds Sønn» (Givens, 2015).

⁷ I periferien av mormonismens teologi finnes en lære om Den Himmelske Mor. For mer informasjon om dette, se Heeren, et al., (1984), *The Mormon Concept of Mother in Heaven: A Sociological Account of Its Origins and Development*.

Smiths åpenbaring har blitt forsøkt forklart ved at åpenbaringen tolkes slik at den ikke viser til Kristi guddommelighet i seg selv, men viser til at Jesus som en dødelig mann gjennomgikk en utviklingsprosess som resulterte i viten om både seg selv og sitt oppdrag. Denne forklaringen fastholder at Jesus var assosiert med Faderen fra begynnelsen av. Uavhengig av om man aksepterer tolkningen, så tror ikke mormonerne at Kristus på noen som helst måte er underordnet Faderen, til tross for Faderens senioritet. Mormonerne tilber Faderen i Sønnens navn, samtidig som begge anses som Gud (Givens, 2015).

Johannes-prologen åpner med hva som skjedde *i begynnelsen*. Ifølge Givens (2015) kan de to første ordene tolkes som «a time antecedent to the earliest stages of human existence upon the earth (...) yet in the spirit, Jesus achieved perfect conformity with eternal law, a fullness of virtue and wisdom that made him divine (s. 122). Følgende oppfatter mormonerne Kristus som fullkommen Gud, allerede før verdens skapelse (Givens, 2015).

Tidligere i oppgaven så vi en lingvistisk analyse av Johannes-prologen som gav dekning for Faderens og Sønnens vesenslikhet. I den sammenheng er det av interesse at også mormonerne tolker Skriften i lys av de bibelske språkene.

Millet og Johnson (2007) angir følgende om mormonerne:

We [the mormons] believe there is no contradiction between the following two sentences: (1) Jesus Christ was not always God; and (2) Jesus Christ is the Eternal God. For one thing, the words translated as *eternal*, in both Hebrew (*olam*) and Greek (*aeon*) seem originally to have referred to such ideas as "long duration," the period from antiquity to futurity, indefinite futurity, continuous existence, an age, an epoch, relative time, prolonged time (Millet & Johnson, 2007, s. 80-81)

Millet og Johnson reiser et godt poeng, for hva legger vi i ordet *evig*? Snakker vi om noe som alltid har vært, eller noe som varer evig fra et gitt tidspunkt. Eller snakker vi om noe som alltid har eksistert, men kan opphøre å eksistere når som helst (Givens, 2015).

Millet og Johnson (2007) konstaterer at i forhold til Johannes åpningsord, så lærer mormonismen at Ordet Kristus var med Gud Faderen i den førjordiske tilværelsen, og Kristus er Gud (s. 82). Men som vi har sett, Faderens og Sønnens vesenshet er ikke substansorientert, altså *homoousios*.

6. Den Hellige Ånd

6.1 Det Trinitariske Perspektivet på Den Hellige Ånd

McGrath (2017) fastslår at *Nikenum* skapte dogmatisk stabilitet for den tidlige kirken, men i ettertid oppstod det en kontrovers angående Ånden. Opprinnelig erkjente trosbekjennelsen at Åndens opphav var fra Faderen, men på 800-tallet omformulerte Vestkirken frasen til å erkjenne at Åndens opphav var både fra Faderen og Sønnen, altså *filioque*, som betyr «og fra Sønnen». Filioque-perspektivet ble normen for Vestkirken, mens Østkirken fastholder at Ånden kun har ett opphav (s. 287). Slik sett foreligger det to nikenske trosbekjennelser, hvor den greske teksten erkjenner at Åndens opphav er fra Faderen, mens den latinske teksten erkjenner *filioque* (Brunvoll, 1972).

For de tidlig kristne var Den Hellige Ånden en bevisst og levende kraft i livet til både individuelle troende, og de kristne trossamfunnene. Ånden var Guds tilstedeværelse blant de troende (Bowker, 2001). I forhold til den trinitariske Gud er det vanlig å si at Gud skaper som Faderen, frelser som Sønnen, og transformerer verden som Ånden. Det må understrekes at dette er Gud som virker på tre måter, og ikke tre forskjellige guder som oppfyller hver sin funksjon (Ambalu et al., 2013).

Nå i nyere tid angir McGrath (2017) at:

The Spirit is seen as active in the world, preparing hearts and minds for an encounter with God. (...) The activity of God is not limited to the church as the body of Christ; God is already present in the world, illuminating and informing minds (McGrath, 2017, s. 295)

Essensen av den konsilinspirerte pneumatologien er at Ånden er Gud, og at Gud både virker- og skaper tro gjennom Ånden. Faderens og Sønnens relasjon til Ånden betegnes som *hypostasis*, da de har substans til felles.

6.2 Mormonismens Lære om Den Hellige Ånd

Lære og Pakter erkjenner at:

Faderen har et legeme av kjøtt og ben like følbart som menneskets – Sønnen likeså, men Den hellige ånd har ikke et legeme av kjøtt og ben, men er en Ånd i persons skikkelse. Var det ikke slik, kunne Den hellige ånd ikke bo i oss (L&P 130,22)

Tar vi utgangspunkt i oppgavens kapittel 4.2, kan man ut fra ordlyden spekulere i hvorvidt Faderen og Sønnen er *homoousios*, men i relasjon til Ånden deler ikke de to første treenighetspersonene substans. Faderen og Sønnen fremstår som forbundet, mens Ånden er differensiert fra dem, fordi Den ikke har et legeme av kjøtt og ben.

Til tross for denne observasjonen, så fastholder mormonerne at Ånden er én sammen med Faderen og Sønnen. Dette har trolig sammenheng med deres læresetning angående materie, da det ifølge *Lære og Pakter* ikke finnes «noe slikt som immaterielt stoff. All ånd er materie, men den er finere og renere og kan bare skjelnes med renere øyne» (L&P 131, 7-8).

Tidligere i oppgaven har vi sett hvordan Gud fremstilles som et menneske i Joseph Smiths åpenbaringer. I Åndens tilfelle fremstiller *Mormons Bok* Ham i antropomorfe ordelag, da det blir sagt følgende om Ånden:

Jeg talte til ham som en mann taler til en annen, for jeg så at han hadde en manns skikkelse. Likevel visste jeg at det var Herrens Ånd, og han talte til meg som en mann taler med en annen (1 Nefi 11,11)

Her ser vi at Ånden ikke bare har en antropomorf skikkelse, men Ånden fremstår rent funksjonelt også som et menneske.

Et kosmologisk prinsipp innenfor mormonismen er at materie og ånd fundamentalt sett er to manifesteringer av den samme substansen. I den sammenheng har Joseph Smiths verdensanskuelse gjort et brudd med den vestlige dualismen mellom det kroppslige og åndelige (Givens, 2015). I forlengelsen av dette stadfester *Lære og Pakter* at «mennesker er ånd. Grunnstoffene er evige, og ånd og grunnstoff, uadskillelig forenet» (L&P 93,33).

I prinsippet er Ånden av den samme substansen som både Gud og menneske. Paradoksalt nok beskrives Ånden som en skikkelse av åndelig materie, i motsetning til kjøtt og ben. Men ettersom mormonismen lærer at materie og ånd i grunn er av den samme substansen, sett bort fra den kvalitative forskjellen i forherligelse, så kan man argumentere for at Faderen og Sønnens vesenshet er mer forbundet med Ånden enn hva *Lære og Pakter* først gir inntrykk av.

7. Oppsummering: Brister Mormonernes Treenighetsoppfattelse til Fordel for Triteisme?

Mormonismen har vokst ut fra en kristen-protestantisk kontekst, og har mye av det samme teologiske vokabularet som ellers finnes i den konsilinspirerte kristendommen. Isolert sett gir *Mormons Bok* fra 1830 dekning for å argumentere for et treenig gudsbilde, men King Follett-prekenen av 1844 maler et veldig forskjellig gudsbilde.

Mormonismen lærer at Gud er en forherliget mann, som selv er skapt av en gud bak seg. Gud har en fysisk kropp, og er lokalisert i et konkret sted i universet. Han skapte ikke universet *ex nihilo*, men organiserte det ut fra preeksisterende materie, hvilket innebærer at Han er bundet av gitte naturlover. Gud er ikke Kristus, men bokstavelig talt Kristi biologiske Fader, da Han unnfanget Kristus og resten av menneskeheten som sine ånds barn i den førjordiske tilværelsen. Følgende kan ikke mormonismens Fader-Sønn relasjon betegnes som *homoousios*, ettersom relasjonen bryter med den trinitariske Kristus-forståelsen hvor Kristus er Gud. I forlengelsen av dette lærer mormonismen at fysisk- og åndelig materie i prinsippet er likt, bare at den åndelige substansen er av en «finere» kvalitet og synlig for «renere» øyne.

Den Hellige Ånd er kun ånd og har ikke noe fysisk legeme på lik linje som Faderen og Sønnen. Men som følge av den fundamentale likheten mellom åndelig- og fysisk materie står Ånden i et tettere enhetsforhold til Faderen og Sønnen, enn hva man først får inntrykk av. Det må imidlertid understrekes at Ånden ikke er lik, altså *hypostasis* i forhold til Faderen og/eller Sønnen, fordi Ånden ikke deler en grunnleggende substans med dem. De er legemlige, mens Ånden ikke er det. Slik sett fremstår Faderen og Sønnen som mer antropomorfe enn Ånden.

Mormonismens treenige gudsbilde brister til fordel for triteisme. Årsaken er at treenighetspersonene er mer selvdifferensierte fra hverandre, enn hva de er forbundet med hverandre. Fremdeles fastholder mormonismen at Faderen, Sønnen og Ånden er én, og at deres treenighetsfellesskap er moralsk forankret i hensikt, samt at personenes innbyrdes nærhet gjør at vi kan betegne dette fellesskapet som «Gud».

For å ikke trække på mormonernes selvforståelse, og med heterodoksien i mente, har denne oppgaven skilt mellom betegnelsene *treenig* og *trinitarisk*, hvor sistnevnte begrep er brukt om det konsilinspirerte gudsbildet. I en religionsdialog er dette et

fungerende norskspråklig begrepsskille, men vi slipper ikke unna begrepenes lingvistiske nyansforskjell, hvor *trinitarisk* blir mer «treenig» enn *treenig*. Altså, mormonismens treenighetsoppfattelse brister til fordel for triteisme.

Referanser

- Aland, K., Newman, B. M., Aland, B., Nestle, E., Nestle, E. & Institut für neutestamentliche, T. (2012). *Novum testamentum graece* (28. revidierte Aufl.). Deutsche Bibelgesellschaft.
- Alfsvåg, K. (2014). Hva vi er, har Gud vært, og hva vi er, skal Gud bli: kritikk av treenighetslæren i mormonismen, Oneness Pentacostalism og trosbevegelsen. *Theofilos*, 6(1), 38-47.
<https://doi.org/https://doi.org/http://hdl.handle.net/11250/2387171>
- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (2. oppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Ambalu, S., Coogan, M., Feinstein, E. L., Freedman, P., Neil, P., Stobart, A., Thompson, M., Tieszen, C. & Weeks, M. (2013). *The religions book*. I G. Jones & G. Palfy (Red.). Dorling Kindersley Limited.
- Anderbakk, M. B. (2006). *Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige i Nord-Norge* [Mastergradsoppgave, Universitetet i Tromsø].
- Andreassen, B.-O. (2016). *Religionsdidaktikk: en innføring* (2. utg.). Universitetsforlaget.
- Astås, R. (1994). *Kirke i vekst og virke: allmenn og norsk kirkehistorie* (4. utg.). Ad notam Gyldendal.
- Bauer, W., Arndt, W. F. & Danker, F. W. (2000). *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*. I *Bibelen*. (2011). (Norsk Bokmål). Bibelselskapet.
- Bowker, J. (2001). *The complete Bible handbook*. DK Publishing.
- Brunvoll, A. (1972). *Den Norske kirkes bekjennelsesskrifter*. Lunde.
- Bryman, A. (2008). *Social research methods* (3 utg.). Oxford University Press.
- Den Kostelige Perle*. (2020). Hentet 30.04.2021 fra
<https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/pgp/a-of-f/1?lang=nor>
- Ehrman, B. D. (2018). *The triumph of Christianity: how a forbidden religion swept the world*. Oneworld.
- Givens, T. L. (2009). *The Book of Mormon: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Givens, T. L. (2015). *Wrestling the Angel: the foundations of Mormon thought: cosmos, God, humanity*. Oxford: Oxford University Press.
- Grenz, S. J. (2004). *Rediscovering the triune God: the Trinity in contemporary theology*. Fortress Press.

- Hangen, T. J. (2015). Lived religion among Mormons. I T. L. Givens & P. L. Barlow (Red.), *the Oxford handbook of Mormonism* (s. 209-223). Oxford University Press.
- Hartman, D. (2004). *Joseph Smith's tritheism: the prophet's theology in historical context, critiqued from a Nicene perspective* [Kindle Paperwhite version]. Wipf & Stock Publishers.
- Jeanrond, W. G. (1994). *Theological hermeneutics: development and significance*. SCM Press.
- Jordheim, H., Rønning, A. B., Sandmo, E. & Skoie, M. (2008). *Humaniora: en innføring*. Universitetsforlaget.
- Krogh, T. (2014). *Hermeneutikk: om å forstå og fortolke* (2. utg.). Gyldendal akademisk.
- Lære og Pakter. (2020). Hentet 01.05.2021 fra <https://www.churchofjesuschrist.org/study/manual/come-follow-me-for-primary-doctrine-and-covenants-2021/05?lang=nor>
- MacCulloch, D. (2010). *A history of Christianity: the first three thousand years*. Penguin Books.
- Maffly-Kipp, L. F. (2015). Mormons and the Bible. I T. L. Givens & P. L. Barlow (Red.), *The Oxford handbook of Mormonism* (s. 121-133). Oxford University Press.
- McGrath, A. E. (2017). *Christian theology: an introduction* (6. utg.). Wiley-Blackwell.
- Merkle, B. L. (2019). *Exegetical gems from biblical Greek*. Baker Academic.
- Millet, R. L. (2005). *A different Jesus? - the Christ of the latter-day saints* [Kindle Paperwhite version]. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Millet, R. L. & Johnson, G. C. V. (2007). *Bridging the divide: the continuing conversation between a Mormon and an Evangelical*. Monkfish Book Publishing Company.
- Millet, R. L. & McDermott, G. R. (2007). *Claiming Christ: a Mormon-Evangelical debate*. Brazos Press.
- Mormons Bok*. (2002). Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige.
- Owen, P. (2002). monotheism, Mormonism, and The New Testament witness. I F. J. Beckwith, C. Mosser & P. Owen (Red.), *The new Mormon challenge: responding to the latest defenses of a fast-growing movement* (s. 271-314). Zondervan.
- Potter, R. D. (2016). Mormonism and the problem of heterodoxy. *Dialogue: A Journal of Mormon Thought*, 49(1), 41-64. <https://www-jstor-org.ezproxy.uis.no/stable/10.5406/dialjmormthou.49.1.0041>
- Prior, L. (2016). Using documents in social research. I D. Silverman (Red.), *Qualitative research* (4. utg., s. 171-185). Sage.

- Rasmussen, T. & Thomassen, E. (2002). *Kristendommen: en historisk innføring* (2. utg.). Universitetsforlaget.
- Røsaker, I. (1994). Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige (Mormonkirken). I R. Heistø (Red.), *Dette tror vi: et oppslagsverk over livssyns- og trossamfunn* (s. 102-108). Tyri.
- Sande, S. M. (1986). *Den førstefødte - den enbårne: en fremstilling om mormonenes lære om Jesus Kristus* [Spesialavhandling, Menighetsfakultetet].
- Shipp, J. (2015). An interpretive framework for studying the history of Mormonism. I T. L. Givens & P. L. Barlow (Red.), *Oxford handbook of Mormonism* (s. 7-23). Oxford University Press.
- Skard, B. (1976). *Inkarnasjonen: en dogmehistorisk fremstilling*. Land og kirke Gyldendal.
- Skottene, R. (2011). Gud er kjærlighet: en introduksjon til et kjernepunkt i den trinitariske grunnkonsepsjonen i Wolfhart Pannenberg's teologi.
<https://doi.org/https://doi.org/http://hdl.handle.net/11250/185293>
- Smith, J. (1844). *The King Follett sermon*. Hentet 29.04.2021 fra
<https://www.churchofjesuschrist.org/study/ensign/1971/04/the-king-follett-sermon?lang=eng>
- Smith, W. V. (2018). Joseph Smith's sermons and the early Mormon documentary record. I M. Ashurst-McGee, R. S. Jensen & S. D. Howcroft (Red.), *Foundational texts of Mormonism* (s. 190-230). Oxford: Oxford University Press.
- Thomassen, M. (2006). *Vitenskap, kunnskap og praksis: innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfag*. Gyldendal akademisk.
- Thornquist, E. (2018). *Vitenskapsfilosofi og vitenskapsteori : for helsefag* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Valen-Sendstad, A. (1998). *Vår kristne tro: en liten tros lære for menighetene ut fra Bibelen og kirkens bekjennelse*. Luther.
- Wallace, D. B. (2019). Exegetical insight. I W. D. Mounce (Red.), *Basics of biblical Greek grammar* (4. utg., s. 33-34). Zondervan.
- Woodhead, L. (2002). Christianity. I L. Woodhead, P. Fletcher, H. Kawanami & D. Smith (Red.), *Religions in the modern world: traditions and transformations* (s. 153-181). Routledge.